УДК 811.512.145

Ф.Ф. Гыйлемшин

XIX ГАСЫРНЫҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ – XX ГАСЫР БАШЫ КЫЙССА ӘСӘРЛӘРЕНДӘ САННАРНЫҢ КУЛЛАНЫЛЫШ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Данная статья посвящена анализу имен числительных, использованных в татарских произведениях, относящихся к жанру кыйсса. Объектом нашего исследования выступают тексты, которые оказали серьезное влияние на формирование норм современного татарского литературного языка. В текстах произведений жанра кыйсса количественные числительные используются для выражения отношения времени, неопределенности, количества предметов, возраста человека и др. Приблизительные числительные выражены парными словами. В текстах произведений жанра кыйсса используется большое количество числительных, среди которых широко распространены количественные числительные, выступающие в номинативном и сакральном значениях. Остальные виды числительных в исследуемых текстах употребляются пассивно, по грамматическим формам и значениям они не отличаются от форм числительных, используемых в современном татарском литературном языке.

Ключевые слова: количественные числительные, лексема, морфология, порядковые числительные, жанр кисса, литературный язык, дробные числительные.

This article is devoted to the analysis of numerals used in Tatar works related to the genre of the story (kyssa). The object of our study is texts that have had a serious impact on the formation of the norms of the modern Tatar literary language. In the texts of works, cardinal numbers are used to express the ratio of time, uncertainty, the number of objects, the age of a person, etc. Approximate numbers are expressed in paired words. In the texts of these works a large number of numerals are used, among which quantitative numerals are widespread acting in nominative and sacred meanings. The remaining types of numerals in the studied texts are used passively; in grammatical forms and meanings they do not differ from the forms of numerals used in the modern Tatar literary language.

Key words: cardinal numbers, lexeme, morphology, ordinal numbers, kyssa genre, literary language, fractional numbers.

Татар әдәбияты, дөньяның күп кенә әдәбиятлары кебек үк, төрле жанрларга бай. Алар арасында кыйсса жанры да лаеклы урын алып тора. Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф», Насретдин Рабгузыйның «Кыйссасел-әнбия» әсәрләре татарлар арасында элек-электән бик популяр булган. قصة «кыйсса» термины гарәпчәдән «хикәя, повесть, новелла» дип тәрҗемә ителә [Баранов, б. 639]. Кыйсса жанры татар әдәбиятында Көнчыгыш әдәбияты тәэсирендә барлыкка килә. Озак вакытлар дәвамында әдәби фонд әлеге жанр әсәрләре белән баетыла.

Кыйссалар XIX гасыр татар әдәбиятында аеруча киң таралган була. Ф. Халидинең «Әлф-ләйлә вә ләйлә», Г. Фәезхановның «Тутыйнамә» һәм «Кәлилә вә Димнә», Каюм Насыйриның «Кырык вәзир кыйссасы», «Әбүгалисина кыйссасы» һ.б. Шәрык әдәбияты ядкярләренең тәрҗемәләре нәкъ менә шул чорда барлыкка килә. Әлеге әдәби истәлекләр безнең фәнни тикшерү объекты булып тора да.

Әсәрләрнең теле катнаш форматта язылган, анда халык сөйләме һәм язма әдәби тел формалары үрелеп бара. Әлеге текстларның тел үзенчәлекләрен өйрәнү хәзерге татар әдәби теленең формалашу үзенчәлекләрен ачыкларга мөмкинлек бирә.

Кыйсса жанрында язылган әдәби чыганакларда саннар бик аз кулланылган. Галимнәр күрсәтүенчә, әдәби текстларда саннарны куллану ешлыгы бик югары түгел һәм бу бик табигый, чөнки мондый күренешнең сәбәбе – әдәби әсәрләрдә еш кына уйлап чыгарылган вакыйгалар, реаль булмаган геройлар тасвирлануда, ә төгәл мәгълүмат юк дәрәҗәсендә. Шуңа да карамастан, галимнәр карашынча, әдәби текстларда автор фикерен укучыга җиткерүдә саннарның әһәмияте зур [Жуковская, с. 35].

Кыйссада микъдар саннарының семантик төсмерләре төрле. Шуларга аерым тукталып үтик. Мәсәлән, *ber* (бер) саны түбәндәге мәгънәләрне укучыга җиткерү өчен кулланыла:

– вакыт аралыгын белдерә: *Ber jyl muttasyl mäγarädä jatyb...* [Әбүгалисина, б. 7] ‘Бер ел буена мәгарәдә тордылар...’; *Ber ǧomγa ečendä qajtarmaq ixtijaryn šart qyldylar* [Тутыйнамә, б. 5] ‘Бер атна эчендә кире кайтару шарты белән сатып алырга килештеләр’; *Ber säγat qadäre qarab säjir qyldy* [Кырык вәзир, б. 8] ‘ Бер сәгать буе карап йөрде’;

– предметның берлеген белдерә: *Gali Zibaq suny ečeb satučγγa ber altyn birde...* [Әлҗилдү хәмисү, б. 18] ‘Гали Зибак суны эчеп, су сатучыга бер алтын тәңкә бирде...; *Šul qyznyŋ ber märtäbä qarawy... üzemne zar wä γarjan itde* [Әбүгалисина, б. 26] ‘Шул кызның бер карашы мине еларга һәм ыңгырашырга мәҗбүр итте; *Jawlyqlarγa bäjläb qujγan altynlar ber danäse dä betmägän...* [Әлф-ләйлә, б. 145] ‘Яулыкларга төрелгән алтын тәңкәләрнең бер данәсе дә бетмәгән’;

– предметларның яки әйберләрнең аз күләмдә булуын белдерә: *Ber kälimä süz teleŋä kitermä* [Кырык вәзир, б. 5] ‘Бер генә сүз дә әйтмә’; *Ber süz belän sine ükendermen* [Кырык вәзир, б. 52] ‘Бер сүз белән сине үкенергә мәҗбүр итәрмен’.

Еш кына *ber* лексемасы кыйсса текстларында билгесезлекне белдерү өчен кулланыла: *Bänem ber matur güzäl bäkirä qyzym bar, šuny siŋa bireb, sin bezdä qalyb häm siŋa ber uryn täγajen idäsem kiläder* [Әлҗилдү рәбигу, б. 91] ‘Минем бер чибәр, гыйффәтле кызым бар, мин аны сиңа кияүгә бирергә, сине монда калдырырга һәм сине бер эш урынына билгеләргә телим’; *Ošbu šähärneŋ bilgele kešesendän ber Säγid isemle säwdägär bar ide* [Тутыйнамә, б. 2] ‘Бу шәһәрнең

мәшһүр кешеләре арасында Сәид исемле бер сәүдәгәр бар иде; Soltan *Mäxmüdneŋ Ijäs isemle ber süekle xas xezmätčese bar ide* [Кырык вәзир, б. 2] ‘Солтан Мәхмүтнең Ияс исемле яраткан бер хезмәтчесе бар иде’.

Ike (ике) саны кыйсса жанрына караган әсәрләрдә предметның яки затның ике данәдә яки парлы булуын белдерә: *Bašqa wilajätkä kit, ber kükdä ike mah bulmas* [Әбүгалисина, б. 102] ‘Башка өлкәгә кит, күктә ике ай булмый...’; *Ike wäzire bar ide, bere bik ɣalim wä bere bik nadan ide* [Кырык вәзир, б. 39] ‘Аның ике вәзире бар иде, берсе бик акыллы, икенчесе бик надан иде’; *Ike dust qočaqlašyb bäxilläšdelär* [Кәлилә вә Димнә, б. 9] ‘Ике дус кочаклашып саубуллаштылар’; *Ber ata, ber anadan igez ike bala dönjaya kileb* [Әбүгалисина, б. 9] ‘Бер ата-анадан ике игезәк бала дөньяга килеп’; *Anyŋ ike köčle ügeze bar ide, berenä Šäträbä, berenä Mäträbä dijär ide* [Кәлилә вә Димнә, б. 28] ‘Аның ике көчле үгезе бар иде, берсен Шатраба, икенчесен Матраба дип атыйлар иде’.

Өч саны кыйсса текстларында әкиятләргә, риваятьләргә хас булган мәгънәгә ия. Ул еш кына әсәрләрдә төгәллек һәм камиллек символы буларак катнаша [Гилемшин, с. 216]: *Öč kön istiräxät ideb* [Әлф-ләйлә ..., 25] ‘Өч көн ял итеп ...; *Bän šah xozuryna kileb, jirne öč märtäbä übeb, tordym* [Әлф-ләйлә ..., б. 71] ‘Мин шаһ янына килдем дә өч тапкыр җирне үбеп торып бастым’; *yaqylly däxi öč wäzire bar ide* [Кырык вәзир, б. 40] ‘Аның өч акыллы вәзире бар иде’.

Dürt (дүрт) ‘дүрт, *biš* (биш) ‘биш’, *alty* (алты) саннары кыйсса әсәрләрендә күләмне, вакыт аралыгын һәм пространство кебек мөһим төшенчәләрне белдерүдә актив катнашалар: *Dürt täräzäse bar de* [Кырык вәзир, б. 8] ‘Дүрт тәрәзә бар иде...’; *Äj Räzzaq Mutäɣal bu qolyŋ köndä dürt märtäbä awymny därjajaya salyb* [Әлф-ләйлә..., б. 25] ‘Йә Аллаһ, бу колың һәр көнне ятьмәсен елгага нибары дүрт кенә мәртәбә ташлый бит...’; *Šah balyqčyya dürt jöz altyn bireb* [Әлф-ләйлә..., б. 39] ’Шах балыкчыга дүрт йөз алтын тәңкә бирде’; *Biš adämlär ilä totyb bunda kiterdek* [Әлҗилдү хәмисү, б. 11] ‘Аны (без) биш кеше, бергә тотып алып килдек’; *Biš ajaqly ğanwar digän bet imeš* [Кырык вәзир, б. 66] ‘Биш аяклы җанвар дигәннәре бет, имеш’; *Sin bäŋa alty töstle jefäk alyb qajt* [Әлҗилдү сәдисү, б. 196] ‘Син миңа алты төстә ефәк (тукыма) алып кайт; *Alty jök qar ni bähä toryr* [Кырык вәзир, б. 111] ‘Алты йөк кар кар күпме бәя торыр...’.

Җиде төшенчәсен белдерү өчен текстларда *säbya* дигән гарәп сүзе кулланылу очрагы да күзәтелә: *Jäš waqyda Qor'än šärifne riwajät säbya ilä bikläb bänem nam wä šöhrätem jite äklimdä šäjjiy ide* [Әлф-ләйлә..., б. 64] ‘Яшь чагында мин изге Коръән һәм «Җиде риваять»не яттан белүем белән исемем һәм даным җиде өлкәгә таралган иде’.

Кыйсса жанрында язылган текстларда *jide* / *jite* (җиде) санының кулланылышы да бик үзенчәлекле. Танылган тюрколог Ә.Р. Тенишев фикеренчә, төрки халыкларда әлеге сан күп процессларда катнаша: төрле конфессияләрнең дини карашларын билгеләүдә, астрономик

терминнар һәм күзаллаулар формалаштыруда, фольклор сюжетлары, мәкальләр һәм әйтемнәр төзүдә актив кулланыла [Сравнительно-историческая..., б. 633].

Ислам динендә җиде санының үзенчәлекле мәгънәгә ия булуы да билгеле. Кыйсса жанры текстларында, Коръәндәге кебек үк, *җиде кат күк* төшенчәсе очрый, мәсәлән, *Jide qat kük, här berene qalynlyγy biš jöz jyllyq juldyr* [Кырык вәзир, б. 7] ‘Күкнең җиде катламы, һәрберсенең калынлыгы биш йөз елга тигез; *Xaq Täγalä aŋa jide qat kükne (...) kürsätde* [Кырык вәзир, б. 5] ‘Аллаһы Тәгалә аңа күкнең җиде катламын күрсәтте...’.

Өйрәнелә торган текстларда җиде саны *бик күп* дигән төшенчәне дә белдереп килә: *Bunlar jide diŋgezne üteb, ber tawγa jiteb ...* [Әлҗилдү рәбигу, б. 37] ’Алар җиде диңгез аша үтеп, бер тауга җиттеләр’; *Jite čaqrym qadär kitkäč, ber näfis saxraγa čyqdylar...* ‘Алар җиде чакрым җир үтеп, бер матур үзәнгә чыктылар...’; *Jide kön tuj ideb, šadlyqda, ülgälgče, jäγni γomerläre bujynča qaldylar* [Әлҗилдү сәдисү, б. 38] ‘Алар җиде көн туй итеп, үлгәнче, ягъни гомерләре буена, шатлыкта яшәделәр’.

Тикшерелә торган әсәрләрдә башка микъдар саннары да актив кулланыла, алар охшаш функцияләрне башкаралар. Еш кына микъдар саннары төрле объектларның, субъектларның һәм күренешләрнең күплеген белдерәләр: *Mälik wäzire Fazyl Xaqanγa un meŋ altyn bireb äjtde* [Әлф-ләйлә ..., б. 202] ‘Бервакыт патша үзенең вәзире Фазыл Хаканга ун мең алтын биреп әйтте...’; *Un danä alma kitereb äjtde…* [Кырык вәзир, б. 80] ‘Ун данә алма китереп әйтте...’; *Unike kešene alarγa ilče ideb jibärde* [Кырык вәзир, б. 18] ‘Аларга унике кешене илче итеп җибәрде ...’; *Ber fäqyjrgä rast kileb (...) jegerme altyn bireb...* [Әлҗилдү рәбигу, б. 208] ‘Ул бер фәкыйрь кешене очратып, һәм аңа егерме алтын тәңкә бирде...; *Utyz jyl diŋgezdä gizeb* [Кырык вәзир, б. 67] ‘Утыз ел ул диңгездә йөзеп йөрде...’; *Jasdyq östenä ber jawlyqγa töreb ille altyn qujdym ...* [Әлф-ләйлә ..., б. 141] Мин яулыкка төреп илле алтын тәңкәне түшәк өстенә куйдым...’; *Xäkim buny jirgä jatqyzyb, ille qamčy qadär orγač...* [Әлф-ләйлә..., б. 187] ‘Хаким аны җиргә яткызып, илле тапкыр камчы белән суккач...’; *Ber mälik bar ide, jitmeš ike ölkäjä mälik ide...* [Әлҗилдү сәлисү, б. 36] ‘Бер патша бар иде, җитмеш ике өлкәгә хуҗа иде...’.

Кайбер микъдар саннары кешенең яшен белдерү өчен дә кулланылалар: *Ber matur undürt jašenda qyz (...) bäŋa äjtde...* [Әлҗилдү әс-сәни, б. 56] ‘Ундүрт яшьләрдәге матур кыз миңа әйтте...’; *Unbiš jäšenä kerdekdä bän säwdä öčen čit šähärgä kitdem* [Әлф ләйлә, б. 12] ‘(Ул) унбиш яшенә җиткәч, мин сәүдә өчен, чит шәһәргә киттем’.

Кырык, йөз, мең саннары шулай ук чамадан тыш күп санда булган предметларны белдергәндә дә катнашалар: *Andan soŋ padišah barča wäzirlären, biklären, wä bašqa γawam xalqyn ğyjyb (...) qyryq köngäčä zäwyq wä safalar itdelär.* [Кырык вәзир, б. 159] ‘Шуннан соң

патша үзенең барлык вәзирләрен, бәкләрен һәм башка гади халыкны җыеп, кырык көн бәйрәм иттеләр. *Qylny qyryqya jaryr ide* [Абугалисина, б. 4] ‘Кылны кырыкка ярыр иде’; Meꞃ bäla belän tozaqny özde [Кәлилә вә Димнә, б. 11] ‘Мең бәла белән тозакны өзде’; *Gaqylly keše uldyr härber ešne meꞃ törle fiker idär* [Кырык вәзир, б. 17], ‘Акыллы кеше һәр эшне мең тапкыр уйлап эшләр...’ и др.

Кыйсса жанры әсәрләрендә тәртип саннары микъдар саннарыннан *-ynčy -enče* кушымчалары ярдәмендә ясалганнар: *ike bala dönjaya kileb berenä Äbuyalisina, ikenčesenâ Äbulxaris dib isem qujdylar* [Әлф-ләйлә..., б. 3] ‘Ике игезәк бала туган, берсенә Әбүгалисина, икенчесенә Әбелхарис дип исем биргәннәр’; *ber jimešne özeb aldy isä urynyna ikenčese üsä toryr* [Кырык вәзир, б. 98] ‘Әгәр җимеш өзелсә, аның урынында башка ....’; *buny öč uyly bulyb, berse Sälim, ikenčese Sälim, öčenčese Ğudär isemendä idelär* [Әлҗилдү хәмисү, б. 186] ‘Аның өч улы бар иде, берсе Сәйлим, икенчесе Сәлѝм, өченчесе Җудар исемле иде’; *dürtenče wäzir kileb äjtde* [Кырык вәзир, б. 26] ‘Дүртенче вәзир килде дә әйтте...’; *dürtenče kičä* [Әлҗилдү әс-сәни, б. 21] ‘Дүртенче кичә’; *Bišenče wäzir kileb äjtde* [Кырык вәзир, б. 31] ‘Бишенче вәзир килеп әйтте…’; *šah Junan altynčy käyazne ačqanda ah wah dijüb ğan birde* [Әлҗилдү әс-сәни, б. 37] ‘Шаһ Юнан алтынчы битне ачканда, ыңгырашып җан бирде’; *jidenče šišäne tükmägä kitergändä (...) qulyndan šišä töšeb uwaldy* [Әбүгалисина, б. 112] ‘Җиденче шешәне түгәргә китергәндә, кулыннан шешә төшеп ватылды’; *axyr sikezenče kön čydaj almad*y [Әлҗилдү хәмисү, б. 154] ‘Ахыр чиккә җитеп, сигезенче көн чыдый алмады…’; *ber häjbät güzäl qyz, ajnyꞃ undürtenče kičäse kebek jözläre balqyb tora* [Кырык вәзир, б. 45] ‘Бер һәйбәт гүзәл кыз, айның ундүртенче кичәсе кебек йөзләре балкып тора...’.

Тикшерелә торган әсәрләрдә, хәзерге татар әдәби телендәге кебек үк, бүлем саннары *-ar, -är* һәм *-äm* кушымчалары ярдәмендә ясалган. Саннарның башка төрләреннән аермалы буларак, алар артык таралмаган: *bujawčyya häm išäkčegä jözär altyn bireb...* [Әлф-ләйлә..., б. 112] ‘Буяучыга һәм ишәкчегә йөз алтын тәңкә’; *berär bajyyš ber-berenä qaršy utyryr* [Кырык вәзир, б. 61]’Берәр мәче башлы ябалак берберсенә каршы утыралар...’; *här qajsyna berär bajtal baylab* [Әлҗилдү хәмисү, б. 77] ‘Һәрберсенә берәр чабыш аты бәйләп куйганнар...’; *munčadan čyqyan xatynlardan beräm beräm totyb sorady* [Кырык вәзир, б. 9] ‘Мунчадан чыккан һәр хатынны берәм-берәм туктатып сорады...’.

Кыйсса текстларында чама саннары парлы сүзләр белән белдерелгәннәр: *säꞃa dürt-biš tin aqča birerlär* [Кырык вәзир, б. 9] ’Сиңа дүрт-биш тиен акча бирерләр’; *biš-alty säyat kitkäč ...* [Әлҗилдү хәмисү, б. 124] ‘Биш-алты сәгать узгач’; *härkön bezdän ber-ikemezne totasyꞃ* [Кырык вәзир, б. 50] ‘Син бер-икебезне көн саен тотасың...’; *ber-ike köndän räxmäti xaqya intiqal äjläde* [Әлҗилдү хәмисү, б. 154] ‘Бер-ике көннән соң үлде...’.

Шулай итеп, кыйсса жанрына караган әсәрләрдә микъдар саннары киң таралган. Алар еш кына номинатив һәм сакраль мәгънәләрне белдерәләр. Башка сан төркемчәләре әсәрләрдә сирәк очрыйлар, аларның грамматик формалары һәм мәгънәләре хәзерге татар әдәби телендәге формалардан аерылмыйлар.

Әдәбият

Баранов Х. К. Арабско-русский словарь. М.: Рус. яз., 1985. 944 с.

Гилемшин Ф.Ф. Кысса в системе татарского литературного языка второй половины XIX – начала XX века. Казань: Фэн, 2022. 340 с.

Жуковская Н.В. Функционирование числительных в художественном тексте // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. 2009. № 2. С. 35–39.

Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Пратюркский язык-основа. Картина мира пратюркского этноса по данным языка / под ред. Э.Р. Тенишева и А.В. Дыбо. М.: Наука, 2006. 912 с.

ابو علي سينا قصه سي ديمكله مشهور تخيلات ننك ترجمه سي.عبدالقيوم عبدالناصر اوغلي ننك ترجمات و تصنيفاتنداندر. قزان اونيويرسيتيتي ننك طبع خانه سنده باصمه اولنمشدر ٤٩٨١ نچي يلده. ٢١١ ب. = Әбүгалисина кыйссасы димәклә мәшһүр тәхйилләтнең тәрҗемәсе = Рассказы Абу Гали Сины. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1894. 112 с.

الف ليلة و ليلة،بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي،٧٩٨١ سنهده ٢١٢ ب. = Әлф-ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 1. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1897. 212 с.

الجلد الثاني ترجمة الف ليلة و ليلة ايكنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي ٧٩٨١ سنه ده. اوشبو مننك ده بر كيچه كتابى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل قزان اويازى توبان قرصى آولى حاجى شمس الدين حسين اوغليننك ورثه لري خراجاتي ايلان اول مرتبه ٨٩٨١ يلده ٠٦١ ب. = Әлҗилду әс-сәни тәрҗәмәти әлф-ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 2. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1898. 120 с.

الجلد الثالث ترجمة الف ليلة و ليلة. اوچنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ٩٩٨١ سنه ده. ٨١٣ ب. = Әлҗилду әс-сәлисү тәрҗәмәти әлф ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 3. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1898. 286 с.

الجلد الرابع ترجمة الف ليلة و ليلة. درتنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ٩٩٨١ سنه ده. ٨١٣ ب. = Әлҗилду рәбигу тәрҗәмәти әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 4. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 318 б.

الجلد الخامس ترجمة الف ليلة و ليلة. بشنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ٩٩٨١ سنه ده. ٢٩١ ب. = Әлҗилду хәмисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 5. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 192 с.

الجلد السادس ترجمة الف ليلة و ليلة. الطنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ٩٩٨١ سنه ده. ٢٨٣ب= Әлҗилду сәдисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 6. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 382 с.

= .طوطي نامه. عبدالعلام فيض خان اوغلي نك ترجماتندن. مطبعة كريميه، قزانده ٦١٩١. ٥٧١ ب
Тутыйнамә =Тутынаме, Казань: Матбагаи Кәримия, 1916. 175 б.
كليله و دمنه كتابي. بو كتاب باصمه اولنمشدر قزان اونيوريستيني ننك طبع خانه سنده٩٨٨١ نچى يلده.
ب ٧٨. = Кәлилә вә Димнә китабы= Калила и Димна. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1889. 87 с.
قرق وزير قصه سي، عثمانلى تلندن ترجمه قيلنوب قزانده اوچونچى مرتبه باصلدى. عبدالقيوم عبدالناصر
= .اوغلي ننك ترجماتندادر. قزانده انيويرسيتيت طبع خانهسنده باصما اولنمشدر ٣٨٨١ سنه ده.٠٦١ ب
Кырык вәзир кыйссасы = Рассказы сорока визирей. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1883. 160 с.

Гыйлемшин Флер Фоат улы,
филология фәннәре кандидаты, доцент,
Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе фәнни хезмәткәре,
«Россия Фәннәр академиясенең Казан фәнни үзәге»
федераль тикшеренү үзәгенең әйдәп баручы фәнни хезмәткәре